

УДК 37.011.3:37.015.311(091)

DOI: 10.31499/2307-4906.1.2022.256169

ВПЛИВ АВТОРСЬКИХ ВИХОВНИХ СИСТЕМ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Микола Гагарін, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-4773-3303

E-mail: mikolagagarin0@gmail.com

У статті висвітлено сутність поняття «виховна система закладу освіти»; проаналізовано вплив виховних систем на формування особистості в закладах освіти та їхній потенціал в сучасних умовах.

Наголошено на необхідності використання досвіду функціонування виховних систем, що базуються на засадах гуманізму, принципах суб'єкт-суб'єктної, особистісно-розвивальної взаємодії, спілкування та співпраці між учасниками освітнього процесу (педагоги, здобувачі освіти, батьки), а також забезпечують широкі можливості для розвитку і формування особистості.

Ключові слова: виховна система; виховне середовище; учасники освітнього процесу; авторська виховна система; вплив виховної системи; потенціал авторських виховних систем; особистість; формування особистості.

THE INFLUENCE OF AUTHOR'S EDUCATIONAL SYSTEMS ON PERSONALITY FORMATION: HISTORICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

Mykola Gagarin, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Pedagogy and Education Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-4773-3303

E-mail: mikolagagarin0@gmail.com

The article highlights the essence of the concept of “educational system of educational institutions”, analyzes the impact of educational systems on the formation of personality in educational institutions and their potential in modern conditions.

The purpose of the article is to characterize the influence of the author's educational systems on the formation of personality in the historical and pedagogical aspects.

The educational system of an educational institution is considered as a set of interdependent and interconnected main components (educational goal, task, concept, subjects (students, teachers, parents), educational environment (system-forming activities, relationships, communication, interaction, management, self-government), which is a holistic socio-pedagogical structure and provides in the process of its functioning and development of formation, realization and self-realization of the individual, his life in the social, spiritual, physical, mental spheres.

Emphasis is placed on the need to use the experience of creating and operating educational systems

based on the principles of partnership pedagogy, humanism, the principles of subject-subject, personal-developmental interaction, communication and cooperation between participants in the educational process (teachers, students, parents) and provide ample opportunities for personal development and formation.

Research materials can be used in the process of formation and development of modern educational systems.

Promising areas of research on this issue include, in particular, the study of insufficiently studied domestic and foreign educational systems.

Keywords: *educational system; educational environment; participants of educational process; author's educational system; influence of educational system; potential of author's educational systems; personality; personality formation.*

Дослідження явищ, процесів, об'єктів на засадах системного підходу є однією з ключових тенденцій сучасної науки. Відповідно, створення продуктивної виховної системи, що спрямована на розвиток компетентної, конкурентоздатної особистості, яка вмє творчо розв'язувати проблеми, прагне змінити на краще своє життя і життя всієї країни, є актуальним завданням.

Як зазначено в Законі України «Про освіту» (2017), метою освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності [3]. Однак складна соціальна ситуація, розмитість і девальвація системи традиційних цінностей, запровадження карантинних обмежень, зумовлених пандемією COVID-19, негативно впливають на освітній процес.

Тому потребує дослідження проблема використання потенціалу вітчизняних та закордонних виховних систем як дієвого засобу формування особистості.

Історико-педагогічний аналіз становлення та розвитку виховних систем здійснено в дослідженнях П. Гусак, Л. Гусак, В. Ковальчук, І. Козак, В. Кузя, Л. Мартіросян, Д. Пащенко, Г. Пустовіта, Ю. Руденко, О. Сухомлинської та ін.

Зокрема, у працях П. Гусак, Л. Гусак, Л. Мартіросян, Д. Пащенко проаналізовано становлення та розвиток спартанських та афінських виховних систем. Ідеї лицарського виховання, втілені в козацьких виховних системах, висвітлено в дослідженнях В. Кузя, Ю. Руденко та ін. Ученими проаналізовано низку авторських виховних систем в історичному контексті (Л. Березівська, В. Ковальчук, К. Іващенко, І. Козак, В. Кушнір та ін.).

Однак необхідно проаналізувати актуальність потенціалу виховних систем щодо розвитку особистості.

Мета статті полягає у характеристиці впливу авторських виховних систем на формування особистості в історико-педагогічному аспекті.

Виховна система закладу освіти є складною соціальною системою та має такі ознаки: взаємодія із середовищем та іншими системами, цілісність, цілеспрямованість, структурованість, динамізм, відкритість, ієрархічність.

Виховну систему закладу освіти визначаємо як комплекс взаємозумовлених і взаємопов'язаних основних компонентів (виховна мета, завдання, концепція, суб'єкти (здобувачі освіти, педагоги, батьки), виховне середовище (системоутворювальна діяльність, відносини, спілкування, взаємодія, управління, самоуправління)), що

становить цілісну соціально-педагогічну структуру та забезпечує у процесі свого функціонування та розвитку становлення, реалізацію і самореалізацію особистості, її життєздійснення у соціальній, духовній, фізичній, психічній сферах.

Одні з найдавніших систем виховання було створено в грецьких містах-державках (Спарта та Афіни), що відображали специфіку їхнього економічного і політичного устрою.

Спартанська система виховання спрямована на підготовку воїна, що міцний тілом і духом. Виховний процес здійснювався на рівні держави у три етапи, що передбачали набуття навичок читання і письма, фізичне загартування, привчання до аскетизму, небагатослів'я, суворого контролю, дисципліни (7–15 років). На наступному етапі (15–20 років) юнаки вдосконалювали грамотність, опановували спів, музичне мистецтво, набували навичок самоконтролю і самодисципліни. На третьому етапі (20–30 років) особистість тренувалася досконало володіти зброєю, бути відданим інтересам держави та готовим до виконання військового обов'язку, власне, здобувала статус повноправного члена військової громади.

В афінській системі виховання діти (7–16 років) відвідували музичну та гімнастичну школи, отримували літературне, музичне та військово-спортивне виховання. Другий етап (16–18 років) передбачав вдосконалення освіти та виховання в гімнасіях. Юнаки набували досвіду красномовства і ведення суперечок. Заключний етап (18–20 років) – кращі юнаки вдосконалювали військову майстерність в ефебії. Афінська система виховання орієнтувалась на оволодіння «сукупністю чеснот», що в подальшому набули популярності як «сім вільних мистецтв» (мистецтво суперечки, арифметика, граматики, діалектика, геометрія, астрономія, музика). Таким чином, афінська система виховання ставила за мету всебічно і гармонійно розвинути особистість, здатну перемагати в змаганнях з гімнастики, музичного та хореографічного мистецтва, словесних суперечках та увійшла в історію як символ грецької освіченості.

На формування європейських виховних систем VI–XV століття впливали релігійні традиції (буддистська, православна, мусульманська, іудейська та ін.). Як справедливо наголошує Д. Пащенко, релігія виконувала світоглядні функції в суспільстві; релігійні уявлення накладали свій відбиток на морально-етичні переконання, естетичні смаки, уподобання [6, с. 10]. Метою виховання таких систем було досягнення гармонії між земним і небесним існуванням. Релігійно встановлені моральні норми склали змістовну основу виховання та відображали вічні уявлення людства про добро і зло.

В епоху Середньовіччя також функціонувала система лицарського виховання, що охоплювала дотримання кодексу честі, жертвність, релігійну слухняність в поєднанні з особистою свободою, служіння «Прекрасній Дамі». В основу змісту лицарського виховання було покладено програму «семи лицарських чеснот»: спів, володіння списом, фехтування, полювання, плавання, гра в шахи, їзда верхи, гра на музичному інструменті.

Феномен лицарського виховання репрезентований у національній системі виховання в козацькій педагогіці. Науковці В. Кузь та Ю. Руденко пропонують таке визначення козацьке виховання – це «...історично сформована система духовних багатств лицарської верстви рідного народу, що виробила і в своєму способі життя

відобразила найвищі цінності його національної душі, характеру, світогляду та ідеології... Це поняття розкриває людину-українця як активного діяча історії свого народу, господаря рідної землі і держави, володаря, охоронця і примножувача національних матеріальних і духовних багатств» [10, с. 41].

Козацька система освіти й виховання забезпечувала формування в молоді системи доблесті та звитяги, а саме: готовність до боротьби за волю, честь і славу України; прагнення визволяти рідний край від чужих зайд-завойовників; здатність відстоювати рідну мову, культуру, право; бути господарем на власній землі, нехтувати небезпекою, якщо справа стосується життя та щастя рідних, побратимів, друзів; героїзм, подвижництво у праці та в боротьбі в ім'я свободи й незалежності України [14, с. 1].

Однією з перших авторських виховних систем є система виховання джентльмена, створена англійським філософом і педагогом Джоном Локком (1632–1704 рр.), що стала основою західної виховно-освітньої традиції XVIII–XX століття. У трактаті «Деякі думки про виховання» (1693 р.) обґрунтовано тезу про вирішальну роль виховання у формуванні особистості, значення середовища в процесі виховання, оскільки «душа людини – чиста дошка без всяких знаків та ідей, яку необхідно заповнити вихованням». Ідеалом виховання, відповідно до переконань Дж. Локка, є джентльмен, високоосвічена та ділова людина, здатна вести свої справи «вміло й передбачливо»; характеризується витонченістю в стосунках з людьми, поведінкою в товаристві, володіє якостями підприємця, уміє підтримувати в здоровому тілі здоровий дух [12, с. 163–194].

До виховних систем, що побудовані на визнанні абсолютної цінності дитинства належить авторська система Я. Корчака. Педагог неодноразово наголошував на значенні щасливого, радісного дитинства щодо формування особистості. Відповідно, в закладах освіти Я. Корчака («Наш Дім» та «Дім сиріт») педагоги прагнули, щоб їхні вихованці максимально пізнали радість дитинства. До найважливіших принципів виховної системи Я. Корчака належить повага до особистості, її прав та довіра до дитини. Особистість учня у виховній системі визнається повноправним суб'єктом, його інтереси та потреби мають бути в центрі взаємовідносин дорослих та дитини.

Найбільш характерною рисою педагогіки Я. Корчака була боротьба за права дитини, особливо дитини, що потребує опіки, мудрої любові та розумного виховання.

Виховання, на думку Я. Корчака, характеризується альтруїзмом, діалектичним баченням дитини, постійним та глибоким вивченням, розумінням та толерантністю у взаємовідносинах з дітьми. Основним методом розумного виховання є послаблення негативних та розвиток позитивних якостей дітей. Головне положення медицини – «не нашкодь» – повинно бути і у вихованні, стверджує педагог [11].

Початок XX століття характеризують як період становлення національної школи, заснованої на гуманістичних та національних цінностях, збереженні культурно-історичного досвіду українського народу. Педагогічна практика збагатилася досвідом створення низки виховних систем.

В основі практичної діяльності шкіл того часу були ідеї К. Ушинського, що сприяли розвитку педагогічних поглядів і творчості прихильників національної системи освіти Г. Ващенка, В. Винниченка, М. Грушевського, Я. Мамонтова, І. Огієнка, Я. Чепіги, С. Русової та ін.

До найбільш відомих оригінальних авторських виховних систем періоду другої половини ХХ ст. належать, зокрема, виховні системи педагогів А. Макаренка, В. Сухомлинського (Павлівська середня школа), О. Захаренка (Сахнівська середня школа) та інших, що забезпечували всебічний і гармонійний розвиток особистості; вивчення особливостей їхньої діяльності в історичному контексті може слугувати основою для подальшого розвитку виховних систем закладів освіти.

Провідними ознаками виховної системи А. Макаренка є вдале поєднання педагогічної теорії і практики у вирішенні питання цілісності та системності виховного процесу; гуманізм та оптимізм; вміння педагога бачити в кожному вихованці позитивне, проєктувати в ньому найкраще; виховання особистості в колективі та праці; урахування індивідуальних особливостей в організації міжособистісних стосунків у колективі. Її основу складають ідеї: демократизації стосунків у процесі педагогічного спілкування; необхідності постійного здійснення педагогами творчих пошуків; удосконалення педагогічної майстерності вихователів та батьків; педагогіки співпраці та співробітництва тощо.

Ціннісними засадами у школі В. Сухомлинського виступають гуманізм, загальнолюдські та національні цінності (що вперше після довгої перерви з'являються в педагогічному арсеналі школи), екологічні цінності та цінність іншої людини.

Науковець О. Сухомлинська стверджує: «Я знаю Василя Олександровича як педагога, батька, українця – наскільки він любив Україну, високо цінував народну творчість, народну мудрість». Дослідниця підкреслює, що цінності українського народу він вніс і запровадив у педагогічний процес, зробив їх здобутком учнів та на їх основі формував патріотизм, відчуття рідної землі, рідного слова [15].

У виховній системі О. Захаренка гаслом є слова: «Поспішаймо робити добро. Духовне добро. Воно стократ цінніше від матеріального» [4, с. 64]. Учений був першозасновником на шляху створення соціокультурного середовища, ідеї створення виховного простору як особливо важливого елемента освітньо-виховної системи. Педагог підкреслював, що «кожний квадратний метр території виховує, кожний шкільний папірець навчає. Зроби територію, яка б виховувала і навчала» [4, с. 71]. Зусилля вченого-педагога спрямовувалися на педагогізацію середовища, сприяли залученню батьківської громадськості до шкільних справ, забезпечували позитивний вплив на школярів та дорослих.

Оновлення національної системи виховання сприяло створенню нових виховних систем закладів освіти, до яких належать, зокрема, авторська школа М. Гузика, українознавча школа М. Чумарної, Український коледж імені В. О. Сухомлинського, науково-пошукові проєкти: «Школа діалогу культур», «Школа життєтворчості особистості», «Школа майбутнього», «Школа життєвого успіху» та ін. Творці авторських шкіл у власній діяльності визначали певний вимір, запропонували й розвинули у закладах освіти цінності, що завжди будуть виступати орієнтиром у побудові педагогічних процесів. Особливість культурно-педагогічної традиції зазначеного періоду знаходила відображення у безумовному пріоритеті виховання в освітньому процесі.

Виховні системи, що розробляються в сучасній педагогічній теорії та практиці, спрямовані на реалізацію вимог особистісно-зорієнтованої освіти, що передбачає оптимальний розвиток і саморозвиток педагогів та вихованців в процесі їхньої спільної

творчої життєдіяльності.

На наш погляд, в сучасних умовах актуальним є досвід авторських виховних систем, що створені на засадах педагогіки партнерства – спілкування, взаємодії та співпраці між учасниками освітнього процесу (педагоги, здобувачі освіти, батьки). Такі виховні системи забезпечують широкі можливості для розвитку і формування особистості, зокрема реалізацію вимог особистісно-зорієнтованої освіти, та передбачають оптимальний розвиток і саморозвиток педагогів та вихованців в процесі їхньої спільної творчої життєдіяльності; побудови діалогічної взаємодії з учасниками освітнього процесу та різноманітних соціальних груп; вибір об'єднань, спільнот, колективів та можливість їх змінювати; входження особистості в природне, інформаційне, культурне та інші види середовища.

Таким чином, необхідно вивчати та впроваджувати досвід створення та функціонування виховних систем, що ґрунтуються на засадах гуманізму, принципах суб'єкт-суб'єктної, особистісно-розвивальної взаємодії, спрямовуються на інноваційні зміни у визначенні мети, завдань, змісту, форм, методів виховання, насичені інтерактивними формами і методами виховання з метою вирішення актуальних проблем формування особистості.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Дослідження потребує вивчення специфіки становлення та розвитку сучасних виховних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Березівська Л. Д., Побірченко Н. С. Авторська школа О. Захаренка. Черкаси: ЧОПОПП, 2010. 64 с.
2. Гусак П. М., Гусак Л. Є., Мартіросян Л. А. Виховання у Стародавній Греції: соціокультурний контекст: навч. посіб. для вищих пед. навч. закладів. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 200 с.
3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-. VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178–179).
4. Захаренко О. А., Мазурик С. М. Школа над Россю. Київ: Радянська школа, 1979. 154 с.
5. Іващенко К. В. Основні ідеї виховних систем А. С. Макаренка та С. Т. Шацького. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. 2011. Вип. XL, ч. 2. С. 20–24.
6. Історія освітньо-виховних систем: навч. посіб. / авт.-упоряд. Пашенко Д. І., Шаповал О. О. Умань: ПП Жовтий О. О., 2012. 107 с.
7. Ковальчук В. А. Дослідження освітньо-виховних систем у педагогічній науці ХХ століття. Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання: монографія / за ред. проф. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 209–228.
8. Козак І. В. Авторські школи 90-х років ХХ століття як осередки впровадження виховних систем в інноваційну практичну діяльність шкіл. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань: ПП Жовтий О. О., 2013. Вип. 8. С. 272–277.
9. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти: науково-методичний збірник / укладачі: В. Є. Берека, І. К. Гіджеліцький, Н. М. Орловська. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2018. 472 с.
10. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д. Українська козацька педагогіка і духовність. Умань: УДПІ, 1995. 220 с.
11. Кушнір В. М. Януш Корчак та Василь Сухомлинський: дві постаті гуманістичної педагогіки: монографія. Умань: Візаві, 2020. 186 с.
12. Локк Дж. Мысли о воспитании. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики: учеб. пособ. для студентов пед. ин-тов / под ред. А. И. Пискунова. Москва: Просвещение, 1981. С. 163–194.
13. Пустовіт Г. П. Методичні засади самовиховання зростаючої особистості в колективі: ретроспектива педагогічних ідей Василя Сухомлинського. *Нова педагогічна думка*. 2019. № 3(99). С. 23–27.
14. Руденко Ю. Д. Козацька педагогіка: національні пріоритети українського козацтва. *Освіта*. 2006. № 31 (9–16 серпня).
15. Сухомлинська О. В. Авторські педагогічні системи як складова оновлення національної школи. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2007. № 36. С. 24–27.

REFERENCES

1. Berezivska, L. D., Pobirchenko, N. S. (2010). Avtorska shkola O. Zakharenka. Cherkasy [in Ukrainian].
2. Husak, P. M., Husak, L. Ye., Martirosian, L. A. (2016). Vychovannia u Starodavnii Hretsii: sotsiokulturnyi kontekst. Lutsk: Vezha-Druk. [in Ukrainian].
3. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145- (2017). *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 178–179 [in Ukrainian].
4. Zakharenko, O. A., Mazuryk, S. M. (1979) Shkola nad Rossiu. Kyiv: Radianska shkola. [in Ukrainian].
5. Ivashchenko, K. V. (2011). Osnovni idei vykhovnykh system A. S. Makarenka ta S. T. Shatskoho. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Pedagogika, issue. XL, part. 2, 20–24* [in Ukrainian].
6. Istoriiia osvितno-vykhovnykh system: navch. posib. Pashchenko, D. I., Shapoval, O. O. (Ed). (2012). Uman: PP Zhovtyi O. O. [in Ukrainian].
7. Kovalchuk, V. A. (2014). Doslidzhennia osvितno-vykhovnykh system u pedagogichnii nauksi XX stolittia. Profesiina pedagogichna osvita: stanovlennia i rozvytok pedagogichnoho znannia. O. A. Dubaseniuk (Ed). Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka [in Ukrainian].
8. Kozak, I. V. (2013). Avtorski shkoly 90-x rokiv XX stolittia yak osередky vprovadzhennia vykhovnykh system v innovatsiinu praktychnu diialnist shkil. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*. Uman: PP Zhovtyi O. O., issue. 8, 272–277 [in Ukrainian].
9. Kozatska pedagogika i navchalno-vykhovnyi protses u zakladakh osvity: naukoivo-metodychnyi zbirnyk V. Ye. Bereka, I. K. Hidzhelitskyi, N. M. Orlovska. (Ed). (2018). Kam'ianets-Podilskyi: Vydavets PP Zvoleiko D. H. [in Ukrainian].
10. Kuz, V. H., Rudenko, Yu. D. (1995). Ukrainska kozatska pedagogika i dukhovnist. Uman: UDPI [in Ukrainian].
11. Kushnir, V. M. (2020). Yanush Korchak ta Vasyl Sukhomlynskyi: dvi postati humanistychnoi pedagogiky. Uman: Vizavi [in Ukrainian].
12. Lокk, Dzh. Mysli o vospitanii. Hrestomatija po istorii zarubezhnoj pedagogiki: ucheb. posob. dlja studentov ped. in-tov. A. I. Piskunova (Ed.). (1981). Moskva: Prosveshhenie [in Russian].
13. Pustovit, H. P. (2019). Metodychni zasady samovykhovannia zrostaiuchoi osobystosti v kolektyvi: retrospektyva pedagogichnykh idei Vasylia Sukhomlynskoho. *Nova pedagogichna dumka, issue 3(99), 23–27* [in Ukrainian].
14. Rudenko, Yu. D. (2006). Kozatska pedagogika: natsionalni priorytety ukrainskoho kozatstva. *Osvita, issue 31(9–16 serpnia)* [in Ukrainian].
15. Sukhomlynska, O. V. (2007). Avtorski pedagogichni systemy yak skladova onovlennia natsionalnoi shkoly. *Visnyk Zhytomyrskoho. derzhavnoho universytetu im. I. Franka, 2007, issue 36, 24–27* [in Ukrainian].